

Jolanta Gwioździk

"Narodziny książki", Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, Warszawa 2014 : recenzja]

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy nr 4, 157-163

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Narodziny książki / Lucien Febvre, Henri-Jean Martin ; przekł. Anna Kocot, Maria Wodzyńska-Walicka ; posł. Paweł Rodak. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014. – 577, [1] s. : il. ; 21 cm. – (Communicare : historia i kultura). – ISBN 978-83-235-1479-4

Tytuł *L'apparition du livre* ukazał się w Paryżu w 1958 r. (kolejne francuskie edycje w latach 1971 i 1999) w serii Henriego Berra *L'Évolution de l'humanité*, prezentującej najistotniejsze wydarzenia historii ludzkości. Praca, traktująca o kulturowym znaczeniu książki drukowanej, została przygotowana zgodnie z koncepcją nurtu *Annales* – nazwa od tytułu: *Annales d'histoire économique et sociale* („Roczniki Historii Ekonomicznej i Społecznej”), czasopisma zapoczątkowanego w 1929 r. przez Marca Blocha i Luciena Febvra. Ruch *Annales* zakładał, że fakt historyczny jest nie tyle „dany” przez historię, ile konstruowany przez historyka [Rodak, 2009, s. 32], a zjawiska powinny być analizowane z uwzględnieniem kontekstu ich występowania oraz z wykorzystaniem metod i dorobku różnych nauk społecznych.

Problematyka książki – ze względu na interdyscyplinarność przedmiotu badań oraz związane z nią praktyki kulturowe – doskonale się wpisywała w te założenia. Ich zastosowanie pozwoliło na uzyskanie nowego spojrzenia na problem badania historii książki. W tradycyjnym ujęciu bowiem ograniczało się ono do archiwizowania, gromadzenia i analizowania materiałów, ze szczególnym uwzględnieniem historii drukiarstwa. W nowej perspektywie projektowano ukazanie historii książki w kontekście gospodarczym oraz kulturalnym, czyli jako części historii społecznej, w relacji do istniejących praktyk kulturowych.

Tak o planowanej publikacji pisał Febvre do Berra 17 kwietnia 1953 r.: „Puis je pourrai consacrer au LIVRE [...] un travail assez mélancolique, puisque ce sera l'histoire d'une »grandeuret décadence«” [Cinquante, 2009, s. 16]. Redaktor serii Berr nadał pracy dyskusyjny tytuł *Narodziny książki* [Rodak, 2009, s.60], a Febvre określił istotę poruszanych problemów jako „Książkę w służbie historii”, chodziło bowiem o to, by „pod postacią książki, jej narodzin, wskazać na jeden z najskuteczniejszych instrumentów władzy nad światem” [Febvre i Martin, 2014, s. 9, 11].

Ostatecznie autorem dzieła został przede wszystkim Henri-Jean Martin, wówczas młody współpracownik Febvra, któremu ten w następujący sposób nakreślił istotę przedsięwzięcia: „Ta książka nie powinna dotyczyć historii książki [...], chciałbym natomiast, żeby traktowała o książce jako narzędziu myślenia [...] w odniesieniu do rzeczy drukowanych w XVI i XVII wieku. [...] Należy badać książkę jako towar, jako arcydzieło, jako zaczyn” [Rodak 2014, s. 495–496]. Te założenia realizował Martin, opisując książkę w dwu perspektywach. Po pierwsze jako obiekt materialny, czyli towar produkowany i rozpowszechniany, podlegający prawom rynku i związany z określonymi profesjami. Po drugie jako nośnik tekstów w odniesieniu do tradycji, idei i nowych treści (w wymiarze intelektualnym, religijnym czy naukowym) [por. Rodak, 2009, s. 59–60] – tu istotne znaczenie miało zbadanie wpływu „na kulturę europejską nowego sposobu przekazywania i rozpowszechniania myśli” [Febvre i Martin, 2014, s. 13].

We wstępie do *Narodzin książki* Marcel Thomas (pracownik Bibliothèque Nationale) przedstawił sytuację w Europie przed wprowadzeniem druku, koncentrując się na wykazaniu sposobów zaspokojenia popytu na książkę. Omówił m.in. instytucje monastyczne i laickie, zwłaszcza uniwersytety, oraz wyspecjalizowane grupy zawodowe, zajmujące się produkcją i rozpowszechnianiem książki, a także przedstawił sytuację autorów przed pojawieniem się druku. Tak ukazany kontekst stał się podstawą rozważań w kolejnych rozdziałach. W pierwszym przedstawiono środki niezbędne do powielania mechanicznego – uwarunkowania prawne, przemysłowe i handlowe produkcji papieru, w drugim przeanalizowano problemy techniczne druku, związane z produkcją czcionek, składem i drukiem. Do tego rozdziału dodano omówienie problematyki powielania książek w Chinach, autorstwa M. R. Guignarda (także z Bibliothèque Nationale). Rozdział trzeci zawierał charakterystykę budowy inkunabułów, w szczególności zagadnienia formatu książki, krojów pisma oraz kształtowania się graficznej realizacji tekstu, w tym kolofonu, sygnetu, karty tytułowej i paginacji. Informacje o ilustracjach i oprawach odnosiły się także do kolejnych stuleci, aż do XVIII w. włącznie. Rynek książki zwłaszcza w XV i XVI w. (charakteryzowany w rozdziale czwartym) analizowany był natomiast ze szczególnym uwzględnieniem problemów finansowania publikacji, w tym kosztów własnych drukarzy, rozpatrywanych na przykładzie najznakomitszych ówczesnych oficyn, m.in. Knobloucha, Buyera, Giuntów, Kobergera, Plantina. W rozdziale piątym (zatytułowanym *Mały świat książki*) przedstawiono organizację warsztatów drukarskich, w tym relacje między majstrami a czeladnikami i następnie księgarzami. Działalność drukarzy humanistów, np. Amerbacha, Manuncjusza, Badiusa, Estiennów, oraz księgarzy została zinterpretowana jako wyraz walki o nowe idee (wraz z opisem konsekwencji takiego stanowiska). Sytuację drukarzy skrótowo omówiono także w odniesieniu do XVII i XVIII w. Do profesji związanych z drukarstwem zaliczono

autora, wskazano przy tym warunki konstytuowania się tego zawodu i problem własności intelektualnej. Z kolejnymi dwoma rozdziałami (szóstym i siódmym) *Narodzin książki* Febrve zdążył się zapoznać jedynie pobieżnie – rozdział szósty dotyczył geografii książki, siódmy zaś handlu. W szóstym omówiono czynniki upowszechniania się druku, z wyszczególnieniem warunków sprzyjających powstawaniu warsztatów. Podjęto także próbę określenia rozprzestrzeniania się typografii w różnych krajach Europy (co ilustrują mapy, obrazujące sytuację do roku 1500). W tym rozdziale zamieszczono również zwięzłe informacje o drukarstwie w krajach słowiańskich (autorstwa Anne Basanoff z Bibliothèque Nationale) oraz w Nowym Świecie i na Dalekim Wschodzie (opracował Henri Maître). W odniesieniu do Polski wskazano początki drukarstwa w Krakowie, wymieniono m.in. zasługi Jana Hallera, Floriana Unglera, Hieronima Wietora i Scharffenbergów. Zwięzłe podsumowanie „złotego wieku typografii” połączono z omawianiem osiągnięć drukarzy czeskich. Zagadnienia handlu przedstawiono w rozdziale siódmym, w układzie problemowym, wyszczególniając kwestie nakładów, metod handlu, przywilejów, plagiatów i cenzury.

Ostatni, ósmy rozdział zatytułowano: *Książka – ten zaczyn...* W założeniu stanowił on rodzaj podsumowania poruszanej problematyki. Wykorzystując dane statystyczne, Martin próbował prześledzić produkcję wydawniczą pierwszych stu lat kształtowania się książki drukowanej oraz wskazać najważniejsze wydarzenia XVI w., w których książka miała swój udział, jak humanizm, reformacja, druk w językach narodowych. Pracę uzupełniała bibliografia, obrazująca stan wiedzy w okresie publikacji książki. Zwraca uwagę dominacja piśmiennictwa odnoszącego się do Europy Zachodniej (warto nadmienić, że literatura przedmiotu dotycząca Polski ograniczyła się do dwu pozycji – Ludwika Bernackiego z 1918 oraz Jana Ptaśnika z 1922 r.).

Książka zyskała pozytywne recenzje [Wells, 1959] i stopniowo była publikowana w wielu krajach; na język polski najpierw przetłumaczono ostatni rozdział [Febvre i Martin, 1989], a pełną edycję w 2014 r. dofinansowały: Instytut Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Wydział Kultury Ambasady Francji i Institut Francis. Recenzenci – Janusz S. Gruchała i Edward Potkowski – uznali szczególną przydatność tego kompendium wiedzy o pierwszych stuleciach typografii zwłaszcza dla studentów, młodych badaczy oraz czytelników doby druku elektronicznego.

Przełomowe znaczenie pracy dla dziejów książki europejskiej zgodnie podkreślali także uczestnicy seminariów i kolokwium, zorganizowanych z okazji pięćdziesiątej rocznicy publikacji *De l'Apparition du livre*. Materiały kolokwium w Budapeszcie w 2008 r. zebrano w tomie *Cinquante ans d'histoire du livre. De l'Apparition du livre (1958) à 2008. Bilan et projets*. Książkę podzielono na dwie części, w pierwszej przedstawiono kształtowanie się historii książki i trendy w tym zakresie w poszczególnych państwach europejskich (niestety, bez uwzględnienia Polski), w drugiej ukazano insty-

tucje związane z tą problematyką. Pierwszą część otwiera tekst Frédérica Barbiera, który podkreślił, że obecnie historia książki jest w istocie historią jej obiegu, historią funkcjonowania wiedzy i elementem historii mentalności [Cinquante, 2009, s. 20–25]. Okazało się, że wiele opisywanych przez Martina zjawisk (np. funkcja książki wynikająca z jej budowy) znalazło swoje odniesienia w praktyce czytania [por. Martin, 2004]. W tej sytuacji druk powinien być rozumiany jako sposób komunikacji społecznej. Taka była też konkluzja Thierry'ego Claerra, podsumowującego kształtowanie się tej dyscypliny we Francji. Uznał on, że kompleksowa, syntetyczna historia książki jest w istocie historią sposobu komunikacji, co pozwala postrzegać książkę nie tylko jako obiekt społeczny, ale także jako obiekt sztuki oraz badać historię odbioru tekstów. Niezbędna jest przy tym wieloaspektowość badań.

Ursula Rautenberg natomiast wręcz stwierdziła, że badania książki z dyscypliny pomocniczej historii przerodziły się w interdyscyplinarny kierunek badawczy. Książkę można bowiem rozpatrywać w trzech sferach: jako medium przekazu (z uwzględnieniem kontekstu technologicznego, gospodarczego, społecznego, historycznego), jako towar (bada się np. techniki jej produkcji, stosunki handlowe i zagadnienia rozpowszechniania) oraz jako narzędzie organizacji wiedzy (w kręgu zainteresowania znajdują się wówczas problemy architektury książki, związanych z tym strategii czytania, języka przekładu, relacje mowy i pisma czy społeczna historia czytania i mentalności) [Cinquante, 2009, s. 41–54].

Ernesto Milano z kolei akcentował w badaniach książki we Włoszech kontekst kulturowy (książka jako nośnik idei) oraz wymiar ekonomiczny (opisał nowe metody sprzedaży i dystrybucji książki), a za punkt wyjścia analiz uznał rozwój techniki, który doprowadził do ukształtowania się w dobie mediów elektronicznych nowej „respublica litterraria”. Maria Luisa Vidriero również uznała książkę za „siłę napędową” kultury. W Hiszpanii podejmowano problematykę m.in. historii społecznej i gospodarczej druku, umiejętności czytania i pisania, kontroli dostępu do książki, jej typografii. Najnowsze trendy badań w tej dziedzinie zawierają publikacje Instituto de Historia del Libro y de la Lectura, zwłaszcza półrocznik „Syntagma, Revista de Historia del Libro y la Lektura” oraz wydawane w dwu seriach monografie – tu pewnym podsumowaniem badań była publikacja *La memoria de los libros. Estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América* (Salamanca 2004). Marie-Françoise Cachin nawiązała do sympozjum *Fifty Years since Febvre and Martin*, zorganizowanego przez SHARP (Society for the History of Authorship, Reading, and Publishing) w Oksfordzie, a następnie wskazała najważniejsze publikacje, m.in. dotyczące historii druku i handlu książek, np. BTHG (Book Trade History Group) oraz historii bibliotek, np. *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland*. Omówiła także projekty, m.in. Centre for the History of the Book SAPHIRE (Scottish Archive of Printing and Publishing History Records), serie

wydawnicze – HOBODS (History of the Book – On Demand Series), bazy danych, np. RED (The Reading Experience Database 1450–1945; baza gromadzi materiały przedstawiające kulturowe dzieje czytania w perspektywie Wielkiej Brytanii i jej historycznego imperium).

Wolfgang Undorf przedstawił rozwój badań nad historią książki i bibliotek w krajach skandynawskich w latach 1950–2008, prowadzonych m.in. przez uczelnie, np. Unit for Book and Library History at Lund University i towarzystwa, np. The Finnish Society of Book History, a także publikowanych w czasopiśmie i seriach wydawniczych. Uznał, że celem historyka książki jest analiza i objaśnienie przekazu tekstu w sferze fizycznej (np. projektowania publikacji, typografii, edytorstwa, rynku książki) oraz z punktu widzenia złożonych procesów w sferze idei. Badania odnoszą się zatem z jednej strony do książki jako zabytkowego obiektu, z drugiej zaś koncentrują się na funkcjonowaniu tekstu w społecznych strukturach (różnych populacji, wyznaczonych np. przez strukturę wiekową, liczebność, rozmieszczenie itp.), ujmowanych także z punktu widzenia socjologii literatury i historii bibliotek. Do ważnych trendów zaliczył programy (np. organizowane przez Svensk Biblioteksförning), projekty dotyczące kulturalnego dziedzictwa, realizowane w międzynarodowej współpracy, np. HIBOLIRE (The Nordic-Baltic-Russian Network on the History of Books, Libraries and Reading) [HIBOLIRE], a także seminaria, organizowane np. przez Department of History (University of Helsinki), HIBOLIRE oraz Bibliotekę Narodową Finlandii, które zajęły się omówieniem zagadnień współczesnej historii książki i metodologii badań [50 Years]. Tę problematykę w odniesieniu do państw basenu Morza Bałtyckiego kontynuował Viesturs Zanders. Przedstawił prace podejmowane m.in. na uniwersytetach w Uppsali i Tallinie, a także w Wilnie (zwłaszcza periodyk „Knygotyra”). Tatjana Dolgodrova natomiast omówiła badania w zakresie historii książki w Rosji, z uwzględnieniem druku cyrylicą, a Johannes Frimmel krótko przedstawił problematykę książki w państwach Europy Centralnej (na Węgrzech, w Austrii, Czechach, na Słowacji, w Słowenii, Chorwacji, Szwajcarii i Austrii).

W drugiej części publikacji ukazano prace inicjowane przez różne instytucje książki, np. biblioteki narodowe i publiczne. Okazało się, że najczęściej podejmowano badania bibliograficzne oraz historyczne (w tym prozopograficzne, np. projekt Bibliopolis [Bibliopolis]). Książkę traktowano w nich jako część historii społecznej, rodzaj źródła, ilustrującego procesy historyczne lub jako element procesów komunikacji. Konsekwencją były badania dotyczące produkcji książki (kształtowania się branży wydawniczej, struktury publikacji, wymogów ekonomicznych, uwarunkowań technicznych itp.), jej dystrybucji (np. systemów i technik sprzedaży) oraz konsumpcji, w tym również kulturalnego i społecznego oddziaływania oraz jego skutków (np. czynników społeczno-kulturowych czytania, okoliczności dostępu do lektury).

Klasyyczna już praca Febrva i Martina pozwala nie tylko na prześledzenie kształtowania się problematyki historii książki, koncepcji i metodologii jej badania [por. Chartier i Riche, 1974; Cossu-Beaumont i Parfait, 2009], lecz jej lektura skłania do przeanalizowania zmian, jakie dokonały się po wprowadzeniu tego dzieła do światowego obiegu naukowego. Najogólniej ujmując, nastąpiło przesunięcie akcentu z historii społeczno-gospodarczej w stronę antropologicznej historii kultury. Zauważono, że historia książki to zwłaszcza historia lektury, historia tekstów, które są ujmowane jako fakty społeczne i kulturowe. Można przy tym analizować zjawiska najczęstsze, masowe (historia mentalności) oraz badać konkretne przypadki (mikrohistoria). Badaniu podlegają zarówno modele, jak i praktyki lektury różnych grup czytelników (zwłaszcza w perspektywie dziejów kultury pisanej i ikonografii). Prace bibliograficzne i katalogowe służą także rekonstruowaniu procesów publikacji, transmisji i recepcji tekstów, a ich obieg ukazują nie tylko dane statystyczne, ale także postać, w jakiej tekst dociera do czytelnika. Analizuje się ponadto stosunek czytającego do obrazu, słowa żywego, pisanego i drukowanego (z perspektywy systemów i środków komunikacji, w tym elektronicznej). Bada się także wpływ postawy ciała na akt lektury (np. prace Norberta Eliasa). „Rewolucja dotyczy więc zarazem techniki reprodukcji, morfologii nośnika, jak i stosunku czytelnika do tekstu” [Rodak, 2009, s. 100].

Media elektroniczne pozwalają obecnie na dostęp do publikacji zdigitalizowanych, a ponadto ułatwiają wieloaspektową prezentację poszczególnych zjawisk [por. Wilkowski, 2013]. Przykładowo różnego rodzaju relacje kształtowania się wczesnego druku obrazuje interaktywny *The atlas of early printing*, opracowany przez Grega Prickmana z Biblioteki Uniwersytetu Iowa [Atlas], który korzystał m.in. z map Febrva i Martina, umieszczonych w *Narodzinach książki*. Konieczna wydaje się również krajowa i międzynarodowa współpraca historyków książki, zwłaszcza w zakresie przygotowywania pogłębionych analiz i prac syntetycznych.

Bibliografia

- 50 Years (2008), *50 Years since L'apparition du livre*, Helsinki, 16.10.2008 [online]. [dostęp : 2014-12-10]. Dostępny w World Wide Web: <http://filosofia.fi/node/3899>
- The Atlas od early printing* [online]. [dostęp : 2014-12-10]. Dostępny w World Wide Web: <http://atlas.lib.uiowa.edu>
- Bibliopolis [online]. [dostęp : 2014-12-10]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bibliopolis.nl>
- Chartier R., Riche D. (1974), *Le Livre: un changement de perspective*. W : *Faire de l'histoire*. Ed. J. Le Goff, P. Nora. Paris, s. 115–136.

- Cinquante (2009), *Cinquante ans d'histoire du Livre. De L'apparition Du Livre (1958) à 2008. Bilan et projets*. Ed. F. Barbier, I. Monok. Budapest.
- Cossu-Beaumont L., Parfait C. (2009), *Book History and African American Studies*. „Transatlantica”, nr 1, s. 2–10 [online]. [dostęp : 2014-12-10]. Dostępny w World Wide Web: <http://transatlantica.revues.org/4280>
- Febvre L., Martin H-J. (1989), *Książka ten zaczyna*. „Przegląd Humanistyczny”, t. 33, nr 8/9, s. 163–190.
- Febvre L., Martin H-J. (2014), *Narodziny książki*. Warszawa.
- HIBOLIRE [online]. [dostęp : 2014-12-10]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.helsinki.fi/historia/hibolire/index.html>
- Martin H-J. (2004), *Les Métamorphoses du livre. Entretiens avec Jean-Marc Chatelain et Christian Jacob*. Paris.
- Rodak P. (2009), *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: Le Goff, Chartier, Hébrard, Fabre, Lejeune*. Warszawa.
- Rodak P. (2014), *Posłowie. Narodziny książki nowoczesnej z materii druku*. W: L. Febvre, H-J. Martin: *Narodziny książki*. Warszawa, s. 491–512.
- Wells J. E. (1957), [Rec.] *L'Apparition du livre* by Lucien Febvre, Henri-Jean Martin. „The Library Quarterly: Information, Community, Policy”, vol. 29, no. 3, s. 201–204.
- Wilkowski M. (2013), *Wprowadzenie do historii cyfrowej*. Gdańsk [online]. [dostęp : 2014-12-10]. Dostępny w World Wide Web: <http://historiacyfrowa.ikm.gda.pl/>